

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/31

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLER

Mahir Fisunoğlu

Bu alışma "GAP BÖLGESİNDE DIŐ TİCARET ve TARIM", başlığı ile Prof. Dr. Ercan UYGUR ve Prof. Dr. İrfan CİVCİR editörlüğünde hazırlanan ve 2004 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Haziran, 2012

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLER

Mahir Fisunoğlu^(*)

1. GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi, Time Dergisi tarafından gerek büyüklüğü ve gerekse finansman ve alt yapısı açısından en önde gelen projeler arasında seçilmiştir.¹ Projenin sulama ve enerji üretimi yanında, Bölge'yi kalkındırmak için gerekli olan tarım, sanayi ve hizmetler alanlarındaki yatırımları da canlandıracağı umulmaktadır.

Bu çalışmada önce Güneydoğu Anadolu Bölgesinde henüz gelişmekte olan sanayileşme ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. Sonra, tarıma dayalı sanayi olarak tanımlanan gıda-içki-tütün ve dokuma-giyim eşyası-deri sanayileri konusunda bilgi verilmektedir. Bu bağlamda katma değer, çalışan sayısı, katma değerın saat, işgücü ve işyeri başına değerleri ele alınmakta ve kamu-özel ve GAP Bölgesi-Türkiye karşılaştırmaları yapılmaktadır. Bölgede orman ürünleri sanayi önemsiz boyutlarda görüldüğünden incelenmeye alınmamıştır.

2. BÖLGE'DE SANAYİNİN GENEL DURUMU ve GELİŞİMİ

GAP Bölgesinde sanayi oldukça geri kalmıştır. Bunun nedenleri arasında; girişimci güç yetersizliği, nitelikli işgücünün eksikliği, yerel girişimcilerin şirketleşme ve ortaklıklar kurmadaki isteksizlikleri nedeni ile sermaye birikiminin düşüklüğü ve sermayenin bölge dışına çıkarılması eğilimi, bölgesel pazarın küçüklüğü ve sanayi alt yapısının yetersizliği, ağırlıklı olarak beceriye dayalı ve el sanatları olarak değerlendirilebilecek olan ürünlerin aile işletmeleri veya ev işletmeleri düzeyinde örgütlenmiş olması sıralanabilir. GAP, bu olumsuzlukların en azından bir bölümünü doğrudan, bir bölümünü de dolaylı olarak değiştirmeyi amaçlayan ve böylece bölge kalkınması ve refahının artmasına katkı sağlamayı amaçlayan bir proje olarak görülmelidir.

1980 yılında 9 943 olan GAP Bölgesi imalat sanayi işyerleri, 1985 yılında 11 135'e, 1992 yılında ise 11 200'e ulaşmıştır. Ancak Türkiye geneli içinde oransal olarak bakıldığında, 1980 yılında yüzde 6.8 olan GAP Bölgesi oranı, 1992 yılında yüzde 6'ya gerilemiştir. Gerileme 2000 yılında da devam etmiştir. 1989-1998 yılları arasında teşvikle kurulan ve üretim yapan sanayi tesisleri, Şanlıurfa, Mardin, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Diyarbakır'da artış, sadece Siirt'te azalış göstermiştir (DPT, 2000). Bu işletmelerin de yarından fazlası Gaziantep'te, yüzde 16'sı Şanlıurfa'da ve yüzde 11'i Diyarbakır'da yer almaktadır. 1992 yılı itibarı ile bu işletmelerin yüzde 30.4'ü dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde; yüzde 23.4'ü gıda, içki ve tütün sanayiinde; yüzde 21.1'i metal eşya, makine-teçhizat, ulaşım aracı sanayiinde ve yüzde 17.7'si orman ürünleri ve mobilya sanayiinde yer almaktadırlar. Dokuma, giyim eşyası, deri, orman ürünleri ve mobilya işletmeleri Gaziantep'te; gıda, içki ve tütün işletmeleri Gaziantep ve Şanlıurfa'da; metal eşya, makine- teçhizat ve ulaştırma işletmeleri ağırlıklı olarak Gaziantep olmak üzere Şanlıurfa ve Diyarbakır'da toplanmıştır. Bölge'de

^(*) Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ I. Dünyanın En Büyük 9 Projesi (Time, 24 Ocak 1994) : 1. Manş Tüneli (İngiltere- Fransa), 2. Yangtze Elektrik Santrali (Çin), 3. Asma Köprü (Hong Kong), 4. Narmada Vadisi Projesi (Hindistan), 5. Akashi Kaiyko Köprüsü (Japonya), 6. Büyük Yapay Nehir Projesi (Libya), 7. Kuala Lumpur İkiz Kuleleri (Malezya), 8. Güneydoğu Anadolu Projesi, 9. Hibernia Petrol Platformu (Kanada).

II. Dünyanın Finansman ve Altyapı Olarak En Harika Projesi (1993): 1. Metro Sistemi (Los Angeles, ABD), 2. Güneydoğu Anadolu Projesi, 3. Büyük Yapay Nehir Projesi (Libya), 4. Taipei Transit Sistemi (Tayvan), 5. James Körfezi Kompleksi (Kanada), 6. Manş Tüneli (İngiltere- Fransa), 7. Hong Kong Havaalanı Projesi (Hong Kong). (Sezgin, 2001, s.7).

çalışan nüfusun yüzde 6,32'si sanayide (yüzde 5.9'u imalat sanayiinde) istihdam edilmektedir (DİE, 1994).

2.1. Bölgesel Strateji ve Senaryo

1989 tarihli GAP Master Planı, 2005 yılı için şu stratejileri benimsemişti: a) Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek. b) Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek. c) Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek. d) Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli Bölge'ye cezbetmek ve Bölge'de kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek. Böylece Bölgesel gelirin beş kat artması ve 2005 yılında 9 milyona ulaşacak nüfusun 3.5 milyonuna yeni iş olanakları öngörülmüştür. Ancak 2005 hedeflerine zamanında ulaşamayacağı anlaşıldığından, 1998 yılında yapılan revizyonla, hedefler 2010-2015 yıllarına çekilmiştir. Proje tamamlandığında, Türkiye'nin toplam su potansiyelinin yüzde 30'u kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektar alan sulanacak (yaklaşık İsrail kadar) ve 27 milyar kw.saat elektrik enerjisi üretilecektir. Bunlar Türkiye'nin toplam sulanabilir alanının ve hidroelektrik enerji potansiyelinin yüzde 20'si kadardır.

Temel kalkınma senaryosu ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesini "tarıma dayalı ihracat bölgesi" haline getirmektir. Sınai kalkınma stratejileri ise şu şekilde tanımlanmıştır: a) Mevcut yerel hammaddelere dayalı olarak kurulabilecek veya önemli ölçüde geliştirilebilecek stratejik önemdeki sanayileri ortaya koymak ve teşvik etmek, bunlarla ilgili ekonomik faaliyetleri geliştirmek ve ihracata yöneltmek. b) Stratejik önemdeki sanayilerden yararlanarak üretim ve yönetim teknolojilerinin, sermaye birikiminin, girişim gücünün nasıl geliştirilebileceğine ve uluslararası pazarlara nasıl girilebileceğine dair örnek oluşturmak. c) Gaziantep dışındaki illerin her birinde, yalnız mevcut yer seçimi avantajlarını değil, aynı zamanda, iller arası ilişkileri ve Bölge içi dengeleri de dikkate alarak, en azından bir tane stratejik önemde sanayi kurulmasını sağlamak. d) İlgili kamu kuruluşlarının işlevlerini, öncelikle stratejik önemdeki sanayilere yardımcı olacak ve daha sonraki aşamalarda bu sanayilerin başlatacağı sınai kalkınmayı sürdürecektir şekilde yeniden düzenlemek. e) Yeni girişimcileri kredi, bilgi ve teknik yardım ve diğer gerekli teşviklerle yatırıma yönlendirmek (GAP Review, 1995; aktaran Bozkurt, 2001, s. 102). Bu açıdan bakıldığında; Diyarbakır yemeklik yağlar ve hayvan yemi sanayileri; Mardin irmik-makarna, çırçır ve meyve işleme; Siirt et işleme ve deri sanayileri; Şanlıurfa ise tekstil-giyim eşyası, yemeklik yağ ve hayvan yemi sanayileri için düşünülmektedir (Sezgin, 2003, s. 30).

Böylece GAP Bölgesinde sanayileşmenin geçirmesi beklenen süreçler şunlardır: a) Tüketim malları ve inşaat malzemeleri sanayilerindeki mevcut gelişme ile birlikte stratejik önemdeki yeni sanayilerin gelişmesi. b) Gelir artışı ve kentleşme ile birlikte tüketim malları ve inşaat malzemeleri sanayilerinin gelişmesinin ivme kazanması, stratejik önemdeki sanayilerin ise genişlemesi. c) Gübre, tarımsal makine ve genel makine sanayileri gibi diğer sektörlerin yüksek taleplerini karşılayan yeni sanayilerin ortaya çıkması. Bu dönem içinde tarım sektörünün yılda ortalama yüzde 4, sanayi sektörünün yılda ortalama yüzde 9.1, hizmetler sektörünün yılda ortalama yüzde 8.1 ve inşaat sektörünün yılda ortalama yüzde 5.9 büyümesi ve yıllık ortalama büyümenin yüzde 6.8 olması planlanmıştır (Sezgin, 2003, s. 72).

Bölge'ye önerilen yatırım alanları ve bunlar içinde tarıma dayalı sanayi alanları şunlardır:

(a) Tarım ve Hayvancılık: Besicilik, seracılık, yumurta tavukçuluğu, tavuk üretimi ve kesimi, mantar yetiştiriciliği ve arıcılık.

(b) İmalat Sanayii: Süt şişeleme, bakliyat paketleme, dondurulmuş sebze ve meyve, reçel ve marmelat, şarap, un, bulgur, makarna, meşrubat, bisküvi ve gofret, bitkisel rafineri yağ, kırmızı biber ve salça, yem,örme eşya, battaniye, nevesim, havlu, konfeksiyon, boya, sabun, şampuan, PVC boru, tarım alet ve makinaları, elektrikli ev cihazları, otomotiv yan sanayii, tüp imalatı ve tüp dolum tesisleri.

(c) Hizmetler: Otel ve soğuk hava depoları, bankacılık, ulaştırma (Sezgin, 2003). Yine aynı çalışmaya göre, Bölge'nin güneyi endüstriyel tarım ürünlerine, kuzey ve kuzeydoğusu ise hayvancılığa uygundur.

2.2. Sanayi Alt Yapısı

GAP Bölgesinde tamamlanmış 18 adet Küçük Sanayi Sitesi (KSS) ve 2 adet de Serbest Bölge (Mardin-1995 ve Gaziantep-1998) vardır ve bunlara yeterli yatırımcı gelmemiştir (Bozkurt, 2001). Bölge'deki organize sanayi bölgelerinin (OSB) parsellerinin hemen satıldığı ve yenileri için talepler geldiği Bölge'deki Sanayi Odaları tarafından ifade edilmektedir. OSB'lerin Bölge sanayileşmesindeki önemi tartışılmaz. Ancak, başarı için eski elektrik şebekelerinin yenilenmesi gerekmektedir. OSB'lerin sağlayacağı alt yapı olanakları, sanayilerin Bölge'nin her tarafına gelişi güzel dağılması nedeni ile ortaya çıkacak alt yapı eksikliklerini önleyeceği de unutulmamalıdır. "Öğrenen Organizasyon" ve "Öğrenen Kent" kavramlarının birlikte ele alınması gerekmektedir. OSB'lerde 342 fabrika üretime geçmiş olup 34 400 kişi istihdam edilmektedir. KSS'lerdeki 5 514 işyerinde ise 33 000 kişiye iş alanı açılmıştır (Sezgin, 2003).

Tablo 1: Ekim 2003 Sonunda GAP İllerinde (Batman ve Mardin Hariç) Sanayi Tesisleri

	Şanlıurfa	Diyarbakır	Adıyaman	Şırnak	Siirt	TOPLAM
Gıda Sanayi	88	46	36	1	2	173
Tekstil Sanayi	127	74	29	-	-	230
Çırcır-Prese Sanayi	-	-	14	5	-	19
Ağaç-Mobilya Sanayi	1	12	1	-	-	14
Kimya Sanayi	25	33	7	-	-	65
Metal Sanayi	15	21	5	-	-	41
Elektrik Makineleri S.	4	-	3	-	-	7
İnşaat Sanayi	16	72	5	5	1	99
Diğer	16	11	3	1	-	15
TOPLAM	276	269	103	12	3	663

Kaynak: Sezgin (2003).

GAP Bölge'sinde, Bölge içi ve dışı firmaları yatırım yapmaları konusunda özendirme, bilgi ve danışmanlık hizmetleri konusunda GAP-GİDEM (Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri) faaliyete geçmiştir. GİDEM'ler Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin'de faaliyet göstermekte olup GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından desteklenmektedirler.

2.3. Bölge'de Teşviklerin ve Yatırım Kredilerinin Gelişimi

Türkiye'de uygulanan teşvik sistemi içinde 4325 Sayılı yasanın da dikkate aldığı "Kalkınmada Öncelikli Yöre" (KÖY) uygulaması yaygındır. Gaziantep ve Kilis dışındaki GAP illeri, bu kapsamdadır. Bu iki il ise GAP İdaresi tarafından öngörülen "cazibe merkezleri" yerine, "sanayi kuşağı" teşvikleri içine 1995 yılında alınmışlardır (Bozkurt, 2001).

4325 Sayılı Kanunla sağlanan teşvikler kısaca şöyle özetlenebilir: a) Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnaları; kanun yürürlüğe girdikten sonra beş vergi dönemi. b) Çalışanlardan kesilen vergilerin iki yıl gecikme ile ödenmesi. c) İşveren sigorta primlerinin karşılanması. d) Yatırımlar için Hazine arazileri tahsisi.

Ancak bir yıl kadar önce, uygulamadaki teşvik sistemi yerine, kişi başına geliri 1500 ABD dolarından az olan illeri kapsayan yeni bir teşvik uygulaması üzerinde çalışmalar başlamıştır. IMF'nin önce karşı çıktığı, sonra da kabul ettiği bu çalışma kapsamına Türkiye'de toplam 36 ilin, Bölge'de ise Gaziantep ve Kilis dışındaki illerin gireceği hemen hemen belli olmuştur. Tasarıya göre, bu illerde yapılacak yatırımlardan 2008 yılı sonuna kadar ücret stopajı kesilmeyecek, istihdam edilen kişiler için ödenecek SSK primleri işveren hissesi 2008 yılına kadar devlet tarafından karşılanacaktır.

Tablo 2'nin incelenmesinden 1997-1999 arasında genellikle artan bir kredi kullanımı olduğu, bu kullanımın krizler nedeni ile 2000 ve 2001 yıllarında gerilediği, bazı illerde hiç kullanılmadığı anlaşılmaktadır. En yüksek kredi kullanımı Gaziantep'te, daha sonra da Şanlıurfa ve Diyarbakır'da gerçekleşmektedir. İşletme kredisi kullanımı da, ki burada verilmemiştir, aynı seyri izlemektedir.

Tablo 2: GAP İleri KOBİ Yatırım Teşvik Belgelerine Göre Tahsis Edilen Yatırım Kredileri, 1997-2001 (Milyon TL)

İller	1997	1998	1999	2000	2001
Adıyaman	60 956	286 650	634 700	407 675	53 000
Batman	54 750	184 750	293 200	165 500	-
Diyarbakır	309 720	479 640	626 500	529 300	69 000
Gaziantep	399 678	462 268	587 500	1 549 445	344 000
Kilis	20 100	45 200	447 050	179 300	-
Mardin	66 115	204 480	427 350	184 400	-
Şanlıurfa	214 045	548 265	1 408 200	570 200	87 000

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr>

Bölge illerinden Gaziantep, en ileri sanayi kentidir. 1980’li yıllardan sonra başlayan alt yapı çalışmaları sonrası, Gaziantep’te dört OSB faaliyet halindedir. Şanlıurfa, GAP’ın merkezi illerinden birisi olarak özellikle pamuk üretiminde önemli bir konuma gelmiştir. Sadece bu ilde sulanacak alan 800 bin hektar olup 150 bin hektar alanda sulama yapılmaktadır ve özellikle tekstil alanında önemli bir sanayi merkezi olmaya adaydır. OSB’lerde bir çok firma çalışmaktadır ve 100 civarında sanayi kuruluşu kurulma aşamasındadır. Bölge yatırımlarının ağırlıklı kısmı çırçırdan yeni yeni başlamakta olan konfeksiyona kadar olmak üzere, tekstil üzerinedir. Gıda sanayiinde de gelişme vardır. Bankacılık ve ulaştırma, bu gelişmelere ayak uydurmakta; büyük kuruluşlar da Bölge’ye gelmekte ya da gelme planları yapmaktadır.

2.4. Bölge’de Yabancı Yatırımların Gelişimi

GAP Bölgesindeki ve Türkiye’deki yabancı yatırımlı firma sayısı Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: 1988-2000 Döneminde Yabancı Sermaye Yatırımlı Firma Sayısı

	GAP	Türkiye
1988	2	238
1989	-	267
1990	2	215
1991	1	142
1992	-	76
1993	-	77
1994	1	130
1995	4	184
1996	5	255
1997	6	249
1998	8	260
1999	2	253
2000	4	605

Kaynak: Sezgin (2003, s.80).

Tablodan görüldüğü gibi sayılar oldukça küçüktür. Bölgedeki yabancı yatırımlardan tarıma dayalı sanayi tanımına uyanlar; 1988 yılında bir tane dokuma-örme, 1991 yılında bir tane gıda, 1996 yılında bir tane gıda, 1999 yılında bir tane gıda, bir tane dokuma-örme ve 2000 yılında bir tane tarım hizmetleri danışmanlığı olduğu görülmektedir. Diğer yatırımlar, çoğunlukla ticaret yapmak üzere kurulmuş şirketlerdir.

3. GAP BÖLGESİ SANAYİ KATMA DEĞERİNİN TÜRKİYE SANAYİNDE YERİ

Bu bölümde GAP Bölgesi’nde ve Türkiye’de 1995-2000 yılları arasında imalat sanayiinde yaratılan katma değer toplamı ve katma değerın kamu-özel dağılımı ele alınmıştır. Tarıma dayalı sanayi dalları olarak alınan gıda-içki-tütün ve dokuma-giyim eşyası-deri sanayileri için de aynı bilgiler verilmiştir. Orman ürünleri sanayii ise Bölge’de önemli olmadığı için burada ele alınmamıştır. Toplam imalat sanayiinde kamu ve özel kesimlerde yaratılan katma değer, saat başına, çalışan başına ve işyeri başına olmak üzere üç ayrı şekilde 1995-200 dönemi için Tablo 4’te ifade edilmiştir.

Tablo 4: GAP Bölgesinde ve Türkiye’de İmalat Sanayiinde Katma Değer ve Katma Değer Oranları^(*)

		GAP		TÜRKİYE	
		ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU
1995	KD	308	101	29 012	9 357
	KD/saat	8.32	13.0	19.6	34.5
	Ücretle Ç. S.	18 111	4 397	803 979	169 954
	KD/Ücret.Ç.	17 000	23 000	36 000	55 000
	İşyeri Sayısı	219	22	9 871	358
	KD/İşyeri S.	1 406 000	4 593 000	2 939 000	26 137 000
1996	KD	351	84	27 411	8 459
	KD/saat	7.0	14.0	19.3	34.4
	Ücretle Ç. S.	23 788	3 854	883 401	156 512
	KD/Ücret.Ç.	14 760	21 960	31 000	54 000
	İşyeri Sayısı	359	16	10 259	331
	KD/İşyeri S.	978 000	5 291 000	2 672 000	25 556 000
1997	KD	380	61	31 774	9 387
	KD/saat	7.15	12.0	19.1	41.7
	Ücretle Ç. S.	25 496	3 027	993 468	146 410
	KD/Ücret.Ç.	14 890	20 150	32 000	64 000
	İşyeri Sayısı	350	16	11 051	316
	KD/İşyeri S.	1 085 000	3 813 000	2 875 000	29 706 000
1998	KD	535	114	31 056	9 601
	KD/saat	10.0	21.7	23.7	43.2
	Ücretle Ç. S.	25 292	3 059	1 063 937	142 472
	KD/Ücret.Ç.	21 140	37 320	25 830	67 390
	İşyeri Sayısı	349	15	12 023	300
	KD/İşyeri S.	1 532 000	7 610 000	2 583 000	32 000 000
1999	KD	400	74	28 700	9 539
	KD/saat	7.8	11.1	24.6	47.0
	Ücretle Ç. S.	24 406	3 546	979 442	134 088
	KD/Ücret.Ç.	16 410	20 940	29 300	71 140
	İşyeri Sayısı	316	15	10 972	290
	KD/İşyeri S.	1 267 000	4 950 000	2 616 000	32 900 000
2000	KD	633	79	31 036	7 059
	KD/saat	10.7	12.9	21.5	38.1
	Ücretle Ç. S.	27 647	2 990	1 006 370	124 104
	KD/Ücret.Ç.	22 910	26 530	30 840	56 900
	İşyeri Sayısı	340	13	10 855	262
	KD/İşyeri S.	1 863 000	6 100 000	2 859 000	26 943 000

Kaynak: Sezgin (2003, Ek VII).

(*) Katma Değer (KD) ve oranlarının ölçü birimleri şöyledir: KD: Milyon Dolar, KD/Saat: Dolar, KD/Ücretle Çalışanlar Sayısı: Dolar, KD/İşyeri Sayısı: Dolar.

Tablo 4’ün incelenmesinden açıkça görüldüğü gibi, katma değer oranlarına ilişkin Bölge değerleri Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Bölge için işyeri başına katma değer, saat başına katma değer ile çalışan başına katma değer düzensiz dalgalanmalar gösterirken, ücretle çalışan sayısı ile işyeri sayısında önce bir artış gözlenmiş sonra bunlar aynı düzeyde kalmıştır. Katma değerdeki dalgalanmaları anlamak için 1999 yılının önemli bir gerileme yılı olduğu dikkate alınmalıdır.

Yukarıda kamu ve özel kesimler ayrımında toplam imalat sanayii için verilen saat başına, çalışan başına ve işyeri başına katma değer bilgileri, Tablo 5’te Gıda-İçki-Tütün sanayii için ifade edilmiştir. Bu tablodaki bilgiler de 1995-2000 dönemini kapsamaktadır. Tablo 5’teki gelişmeler Tablo 4’teki gelişmeler oldukça benzemektedir. Özet olarak ifade edersek, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin genel sanayi için yapılan açıklamalar, bu bölgenin gıda-içki-tütün sanayi için de geçerlidir.

Tablo 5: GAP Bölgesinde ve Türkiye’de Gıda-İçki-Tütün Sanayiinde Katma Değer ve Katma Değer Oranları (*)

	GAP		TÜRKİYE	
	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU
1995	33	76	4 612	1 355
KD/saat	13.5	18.78	24.6	15.75
Ücretle Çal.	1 457	2 179	108 686	60 048
KD/Ücret.Ç.	22 860	34 770	42 430	22 570
İşyeri Sayısı	43	12	1613	178
KD/İşyeri S.	775 000	6 313 000	2 859 000	7 612 000
1996	38	66	4 542	1 303
KD/saat	10.0	16.8	22.5	16.9
Ücretle Çal.	2 168	2 195	117 053	55 525
KD/Ücret.Ç.	17 650	30 000	38 800	23 470
İşyeri Sayısı	70	9	1 657	166
KD/İşyeri S.	547 000	7 295 000	2 741 000	7 849 000
1997	52	46	4 202	729
KD/saat	13.5	14.2	20.2	9.5
Ücretle Çal.	2 080	1 779	122 925	54 530
KD/Ücret.Ç.	25 000	25 800	34 180	13 370
İşyeri Sayısı	61	10	1 695	164
KD/İşyeri S.	852 000	4 590 000	2 479 000	4 445 000
1998	58	99	4 718	1 425
KD/saat	14.5	29.7	21.6	17.8
Ücretle Çal.	2 177	1 852	129 009	57 774
KD/Ücret.Ç.	26 440	53 640	36 570	24 670
İşyeri Sayısı	60	9	1 767	162
KD/İşyeri S.	959 000	1 103 800	2 670 000	8 796 000
1999	26	64	4 479	1 814
KD/saat	6.9	13.7	20.8	23.8
Ücretle Çal.	1 984	2 334	123 292	55 507
KD/Ücret.Ç.	13 260	27 380	36 330	32 680
İşyeri Sayısı	52	10	1 622	158
KD/İşyeri S.	506 000	6 390 000	2 761 000	11 481 000
2000	38	68	4 078	1 902
KD/saat	8.7	20.0	18.3	26.4
Ücretle Çal.	2 331	1 798	122 923	51 477
KD/Ücret.Ç.	16 500	37 600	33 180	36 950
İşyeri Sayısı	68	7	1561	148
KD/İşyeri S.	565 000	9 658 000	2 612 000	12 851 000

Kaynak: Sezgin (2003, Ek VII).

(*) Katma Değer (KD) ve oranlarının ölçü birimleri şöyledir: KD: Milyon Dolar, KD/Saat: Dolar, KD/Ücretle Çalışanlar Sayısı: Dolar, KD/İşyeri Sayısı: Dolar.

Tablo 4 ve 5’te yer alan katma değer ve oranlarına ilişkin bilgiler bu kez Tablo 6’da dokuma-giyim eşyası-deri sanayi için verilmiştir. Genel imalat sanayi ve gıda-içki-tütün sanayinin tersine, dokuma-giyim eşyası-deri sanayinin katma değerinde bir yükselme eğilimi vardır. Katma değer oranları hala Türkiye ortalamasının altında olmakla birlikte, hem ücretle çalışan sayısında, hem de saat başına, çalışan başına ve, daha az olarak da, işyeri başına yaratılan katma değerde artış görülmektedir. Bölge, artmakta olan pamuk üretimine paralel olarak, dokuma- giyim sanayii alanında önemli bir gelişmenin işaretlerini vermektedir.

Tablo 6: GAP Bölgesinde ve Türkiye’de Dokuma-Giyim-Deri Sanayiinde Katma Değer ve Katma Değer Oranları^(*)

	GAP		TÜRKİYE	
	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU
1995	108	10	6 208	189.
KD/saat	4.5	5.2	10.3	4.8
Ücretle Çal.	10 649	1 110	299 799	19 368
KD/Ücret.Ç.	10 120	9 300	20 700	9 760
İşyeri Sayısı	98	4	3 116	32
KD/İşyeri S.	1 099 000	2 584 000	1 992 000	5 906 000
1996	181	8	5 983	165.
KD/saat	5.4	3.5	8.6	4.6
Ücretle Çal.	14 829	1 071	339 512	18 423
KD/Ücret.Ç.	12 190	7 440	17 620	8 960
İşyeri Sayısı	187	3	3 303	31
KD/İşyeri S.	967 000	2 657 000	1 811 000	5 323 000
1997	250	4	6 965	188.
KD/saat	6.1	3.0	8.9	6.7
Ücretle Çal.	18 485	708	385 767	13 756
KD/Ücret.Ç.	13 540	6 190	18 000	13 670
İşyeri Sayısı	201	2	3 584	26
KD/İşyeri S.	1 245 000	2 192 000	1 943 000	7 231 000
1998	333	6	7 027	172.
KD/saat	8.3	4.4	8.6	7.3
Ücretle Çal.	18 124	721	404 712	12 035
KD/Ücret.Ç.	18 360	7 670	17 370	14 300
İşyeri Sayısı	185	2	3 811	25
KD/İşyeri S.	1 797 000	2 767 000	1 844 000	6 880 000
1999	254	1	5 865	87
KD/saat	6.5	0.5	8.1	4.1
Ücretle Çal.	17 745	743	360 165	10 871
KD/Ücret.Ç.	14 310	920	16 280	8 000
İşyeri Sayısı	173	2	3 389	26
KD/İşyeri S.	1 468 000	342 000	1 731 000	3 346 000
2000	463	1	6 238	75
KD/saat	10.0	0.5	8.1	4.2
Ücretle Çal.	21 066	696	376 555	9 721
KD/Ücret.Ç.	22 000	970	16 570	7 720
İşyeri Sayısı	179	2	3 368	24
KD/İşyeri S.	2 589 000	337 000	1 852 000	3 125 000

Kaynak: Sezgin (2003, Ek VII).

(*) Katma Değer (KD) ve oranlarının ölçü birimleri şöyledir: KD: Milyon Dolar, KD/Saat: Dolar, KD/Ücretle Çalışanlar Sayısı: Dolar, KD/İşyeri Sayısı: Dolar.

Katma değere ilişkin oranların Türkiye ortalamasının altında kalması araştırılması gereken bir konudur. Bu yazının başında, Bölge sanayisinin daha az gelişmiş olması özellikle sermaye birikiminin sınırlı olmasına bağlanmıştır. Aynı açıklama verimlilik için de geçerlidir ve Bölgede verimliliği artırıcı önlemler alınmalıdır. Unutmamak gerekir ki, yüksek verimlilik ile yüksek gelir ve refah arasındaki güçlü bir bağ vardır.

4. SONUÇ YERİNE: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLERDE YAPILAN ve YAPILMASI OLASI HATALAR

1. Bir eksiklik, Proje başladıktan sonra hedeflerinin ve tarıma dayalı sanayilerin Proje içindeki yerinin somut olarak belirtilmemesidir. Bölge halkının bu konudaki bilgi eksikliği ile birlikte bu eksiklik gelişmelerin rastlantılara bağlı olmasına neden olmuştur.

2. Bölgede faaliyet gösteren özellikle büyük petrol şirketleri ve büyük müteahhitlik firmaları, merkezlerinin büyük illerde olması nedeni ile, vergilerini o illerde ödemektedirler. Bunun sonucu

olarak, tahsil edilen vergiye göre pay alan yerel yönetimlerin, özellikle belediyelerin gelirleri düşük kalmaktadır. Bu durumda yerel yönetimler sanayinin gelişmesi için yapmaları gereken alt yapı yatırımlarını yeterince yapamamakta veya gecikerek yapabilmektedirler.

3. Plan ve programların gerçekleşmesinde gecikmeler olmaktadır. Toplam proje maliyeti 32 milyar dolar olarak hesaplanmıştır, ancak yarısı kadar bir gerçekleşme olmuştur. Özellikle sulama projeleri gecikmektedir. Enerji projelerindeki gerçekleştirmeler daha önde gitmektedir. Ayrıca, Fırat Havzasındaki gerçekleştirmeler Dicle Havzasına göre daha ileri aşamada değildir. Diğer yandan, kentsel altyapı yatırımları da gecikerek sürmektedir. 2001 Yılı Programına göre; birikimli olarak toplam yatırımlar tarım sektöründe yüzde 13, enerji sektöründe yüzde 75, madencilik sektöründe yüzde 98, imalat sanayiinde yüzde 40, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde yüzde 30, turizm sektöründe yüzde 25, konut sektöründe yüzde 35, sağlık ve eğitim sektörlerinde yüzde 75, diğer kamu hizmetlerinde yüzde 56 ve genel olarak yüzde 44 oranında gerçekleşmiştir. Yine de, GAP yatırımlarının toplam kamu yatırımları içindeki payı, 1990-2000 yılları arasında yüzde 7-8 olmuştur.

KAYNAKLAR

Bozkurt, Cuma (2001) Güneydoğu Anadolu Projesi ve Bölgesel Kalkınma, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1994) *Sanayi Yerleri Sayımı*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1990) *GAP Master Planı*, Nippon Koei – Yüksel Proje, Ankara.

DPT (1998, Ocak 2000) *Kalkınmada Öncelikli İllerde Sanayi Tesisleri*.

Sezgin, Ebru R. (2003) Güneydoğu Anadolu Projesi: Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Yerli ve Yabancı Yatırımlar, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Güneydoğu Anadolu Projesinde Son Durum ve GAP Review*, değişik sayılar, Ankara.